Professori, johtaja Pia Letto-Vanamo

Onko kansallisella oikeudella tulevaisuutta?

Puhe eduskunnan oikeusasiamiehen 90-vuotisjuhlassa 11.2.2010

Kööpenhaminan yliopiston oikeushistorian professori *Ditlev Tamm*, joka on myös Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan kunniatohtori, puhui muutama viikko sitten tiedekuntamme tutkijoille ja tohtorikoulutettaville uudesta kirjastaan ”Global Retskultur. En inføring i komparativ ret på historisk grundlag”.

Tamm aloitti esityksensä perustelemalla teoksen kirjoittamista. Hän oli kirjoittanut ensimmäisen vuoden opiskelijoille tarkoitetun kirjansa - ei niinkään sen vuoksi tulevat juristit ymmärtäisivät paremmin omaa oikeuttaan tai sen erityispiirteitä, vaan - jotta nämä ymmärtäisivät paremmin maailmaa. Vielä yllättävämpi oli kuitenkin hänen toinen perustelunsa. Tarkoitus saada lukijat huomaamaan, että eurooppalaistumisesta tai globalisaatiosta huolimatta kansallisvaltiot ja niiden oikeusjärjestykset ovat edelleen tärkeitä; Jos haluamme tietää, miten eri puolella maailmaa ajatellaan oikeudesta, on katsottava – myös ja ennen kaikkea – kansallisia oikeuslähteitä, kansallisten lainsäätäjien tai tuomioistuinten toimintaa ja sen käytännöllisiä tuloksia.

Edellä lausuttuun voitaneen lisätä oma kommenttini siitä, ettei oikeushistoriassa ole niinkään tärkeää itse historia, vaan oikeus. Oikeushistoriallinen tarkastelu auttaa meitä ymmärtämään oikeutta, jopa sen nykyisen kehityksen reunaehtoja ja mahdollisia lainalaisuuksia. Niinpä rohkenen historiallisen tarkastelun avulla pohtia kansallisen oikeuden tulevaisuuteen liittyviä kysymyksiä. Pohtia sitä, onko kansallisella oikeudella merkitystä, kuten kollegani väitti.

Otan neljä esimerkkiä.

<u>Ensimmäiseksi esimerkiksi</u> on – monien muiden juhlapuheiden tavoin – syytä ottaa *Olaus Petrin* tuomarinohjeet. Monet lakikirjamme ensimmäisille lehdille edelleenkin liitetyistä ohjeista ovat kuulijoille tuttuja – ja useat niistä ovat jatkuvasti suosittuja ja käyttökelpoisia oikeuspoliittisessa keskustelussa. Tämä koskee esimerkiksi ohjeita ”Mikä ei ole oikeus ja kohtuus, se ei saata olla lakikaan…” tai “ Hyvä ja älykäs tuomari on parempi kuin hyvä laki,...”

Harvemmin sen sijaan otetaan esille esimerkiksi seuraavia ohjeita: “Kaikki laki on asetettu oikeuden ja kohtuuden eikä sakkorahain tähden…” tai “Tunnustettu asia on todistetun veroinen.”

Vielä oudompia, ja huonosti nykyiseen oikeuspoliittiseen keskusteluun sopivia, ovat esimerkiksi 31. ja 38. ohje, jotka sisältävät yksityiskohtaisia todisteluun, muun muassa kidutuksen käyttöön, liittyviä kannanottoja.

Harvemmin myös muistetaan, että ohjeet koonnut Olaus Petri oli Kustaa Vaasan ajalla vaikuttanut ruotsalainen uskopuhdistaja, joka oli opiskellut muun muassa Wittenbergissä. Oman aikansa oppineille tyypillisesti hän oli teologian lisäksi opiskellut oikeustiedettä, sekä kanonista että roomalaista oikeutta. Tämä näkyy myös ohjeiden sisällössä.

Niistä näkyy kuitenkin myös Olaus Petrin viisaus. Osa ohjeista voidaan nähdä kritiikkinä Kustaan Vaasan ajan epäkohtiin (esimerkiksi vääriin valoihin tai vääriin tuomioihin sakkorahojen toivossa). Samalla niistä nähdään, että Olaus tiesi, että 1500-luvun Ruotsissa oikeutta käyttivät (käräjille kokoontuneet) maallikot, eivät kuten Keski- tai Etelä-Euroopassa roomalais-kanoniseen oikeuteen ja sen monimutkaisiin prosessisääntöihin perehtyneet oppineet tuomarit. Tämä vaikutti todisteluun liittyviä tuomarinohjeita tutkineen *Heikki Pihlajamäen* mukaan siihen, millaisia ja missä muodossa Olaus ohjeitaan kirjasi.

Näin on aina. Oikeustieteen harjoittajilla – jopa itse oikeudella – on eräänlainen ”kaksoiskansalaisuus”. Toinen tieteessä, toinen käytännössä. Oikeutta koskevat ideat ovat yleensä enemmän tai vähemmänkansainvälisiä, mutta niiden käyttöyhteytenä on kansallinen/ paikallinen todellisuus. Tämän joutuvat myös nykyajan oikeustieteen harjoittajat ottamaan huomioon.

Toinen esimerkki on tuomioistuinlaitoksen uudistaminen Suomessa. Monet kuulijoista tunnistavat suomalaisen prosessioikeuden isäksi mainitun *Rabbe Axel Wreden* nimen. Varsin yleisesti on myös tunnettua, että Wreden yhden miehen komitean mietinnössä ehdotettiin jo vuonna 1901 sääty-yhteiskunnasta periytyneen maaseudun ja kaupungin tuomioistuinten välisen eron poistamista (tuomioistuinlaitoksen yhtenäistämistä), oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista (mm. prosessiin suullisuutta ja välittömyyttä) samoin kuin syyttäjäjärjestelmän ja asianajajalaitoksen nykyaikaistamista.

Nämä ehdotukset toistuivat 1920- ja 1930-lukujen uudistamishankkeissa, ja jälleen II maailmansodan jälkeen. Osa uudistuksista toteutettiin 1970-luvulla, aikana, jota leimasivat suomalaisen hyvinvointivaltion läpimurto ja yleinen yhteiskunnan (myös koulutuksen) demokratisoituminen. Lopullisesti oikeudenkäyttö modernisoitiin kuitenkin vasta 1990-luvulla.

Tämä esimerkkini on valittu kuvaamaan – kuulijoille luultavasti itsestään selvää – oikeuskehityksen kontekstuaalisuutta. Vaikka oli ideoita (ensin etenkin Wreden saksalaisilta kollegoilta, ja vuodesta 1948 lähtien aktiivisesti seurattu ”Ruotsin malli”) ja oikeuskäytännön ongelmia, tarvittiin taloudellisia edellytyksiä (mm. sporttelijärjestelmän lakkauttamiseksi ja käräjätuomareiden virkojen perustamiseksi) ja ideologisia (”kansanomaisuudesta” luopumiseksi) muutoksia ennen kuin oikeudenhoidon uudistukset voitiin täysimittaisesti toteuttaa. Oma merkityksensä toki oli myös kansainvälisillä/eurooppalaisilla velvoitteilla, kuten Euroopan ihmisoikeussopimuksen ratifioinnilla.

Kolmas esimerkkini on eräänlainen vastaesimerkki edellisille, ja se liittyy ennen muuta yksityisoikeuden historiaan. Voidaan nimittäin väittää, että oikeusajattelulle on aina ollut tyypillistä universaalisuus, tai että oikeuden (saatikka ihmiskunnan) historiaa ajatellen oikeuden kansallisuus, sen liittyminen kansallisvaltioon on lyhyt, jopa ohimenevältä näyttävä vaihe. – Vaihe Ranskan suuren vallankumouksen 1789 ja 1950-luvulla käynnistyneen eurooppalaisen integraation välissä.

Tiedetään nimittäin, että jo antiikin roomalainen oikeus sisälsi muun muassa nykyisen siviilioikeuden ytimen: keskeiset oikeustoimet ja esimerkiksi ajatuksen vilpittömän mielen suojasta. Keskiajalla perustetuissa yliopistoissa syntyi oppineiden oikeus,

roomalais-kanoninen yhtenäisoikeus, ius commune. Ja kun Suomessa ja muissa Pohjoismaissa kansallinen oikeustiede syntyi1800-luvulla, se tapahtui ennen muuta saksalaisen vaikutuksen kautta. Juuri saksalaisen oikeustieteen ja sen lähteistön vaikutuksesta roomalaisoikeudellinen käsitteistö ja systematiikka näkyvät myös suomalaisessa oikeustieteessä.

Huomattava on myös, että Ranskan vallankumouksen jälkeiset suuret (kansalliset) kodifikaatiot, kuten Ranskan Code Civil (1804) tai Saksan BGB (Bürgerliches Gesetzbuch 1900) perustuivat jo aiemmin syntyneille yksityisoikeuden keskeisille käsitteille ja periaatteille. 1900-luvulta puolestaan voidaan todeta, kuinka 1960- ja 1970 lukujen vaihteessa aikaansaatu DDR siviililakikirja oli monilta osin BGB:n kaltainen.

Edellä lausutusta huolimatta uskallan väittää, että oikeustiedekin on sidoksissa aikaan ja paikkaan. – Tulen siis neljänteen esimerkkiin. Tämä näkyy muun muassa oikeudellisessa ”tekniikassa”.

Yleistäen voidaan nimittäin todeta, että Pohjoismaiden 1900-luvun oikeuskehitystä leimasivat sosiaalinen eetos ja skandinaavinen realismi, reaalisten argumenttien (reella överväganden) käyttö.

Suomessa historiallis-yhteiskunnallista syistä (mm. autonomian aika) oikeustieteen asema muodostui poikkeuksellisen vahvaksi. Samalla saksalainen vaikutus, etenkin oikeustieteen autonomisuutta ja epäpoliittisuutta korostaneen käsitelainopin (Begriffsjurisprudenz) muodossa, säilyi muita Pohjoismaita pidempään, aina analyyttisen koulun läpimurtoon saakka.

Toki suomalaistakin oikeusajattelua on monilta osin leimannut sosiaalinen eetos, mutta sitä on toteutettu paljolti juuri oikeustieteen, esimerkiksi ns. sosiaalisen siviilioikeuden ja sen vaikutuksesta kehitettyjen yleisten oppien avulla

Yleisesti ottaen suomalaisen oikeustieteen keskeisenä ”tekniikkana” ovat juuri yleiset opit sekä osallistuminen yleisten oikeusperiaatteiden kehittämiseen – siinä missä lainsäätäjän tekniikkana ovat viime vuosina perus- ja ihmisoikeudet. Niiden avulla pidetään huolta oikeuden ja oikeudenmukaisuuden välisestä tasapainosta; taataan osaltaan oikeuden oikeudenmukaisuus.

Samalla kun lämpimästi onnittelen 90-vuotiasta instituutiota, jolla on keskeinen rooli oikeudenmukaisuuden toteuttamisessa, totean, ettei oikeudenmukaisuus ole kuitenkaan missään valmiina. Meidän on tavoiteltava sitä kuten taitelijat kauneutta tai tieteenharjoittajat totuutta - vaikka emme tarkkaan tietäisi, mitä se on.